

УДК 338.43.02

Н. В. СТАТІВКА

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ОЦІНЮВАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ДЛЯ АНАЛІЗУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Розглянуто методичні підходи до оцінки продуктивності сільського господарства, зокрема на основі показника мультифакторної продуктивності, який застосовується в державах – членах ЄС.

In the article are considered methodical approaches to estimation of productivity of agriculture, in particular on the basis of index of multifactor productivity, which is used in the states-members of ES.

У зростанні національного багатства країни значення продуктивності загально визнане. Продуктивність як взаємозв'язок між процесом використання ресурсів і його результатами є свого роду “коефіцієнтом корисної дії” будь-якої економічної системи, а її підвищення – основне джерело економічного зростання, головна інвестиція. Вона виступає основним критерієм ефективності економіки і вирішальною умовою підвищення життєвого рівня населення. Зростання продуктивності має винятково важливе значення для досягнення визнаних світовою спільнотою економічних, соціальних і екологічних стандартів життєдіяльності суспільства.

Державне управління є владним інструментом упровадження державної політики, і питання оцінювання за базовими критеріями, особливо ефективності та результативності, викликають посилений інтерес як дослідників, так і практиків. Оцінювання, як зазначає провідна дослідниця К. Вайс, – це “систематична оцінка операцій та/або результатів програми чи політики порівняно з комплексом явних та неявних стандартів з метою вдосконалення програми чи політики” [1, с. 25]. Аналіз є першим кроком до ефективного впливу на державну політику, так само, як він є першим обов'язковим кроком у будь-якій дії, що розрахована на позитивний результат. Робота, метою якої є вплинути на державну політику, має починатися зі збору точної інформації та усвідомлення самої сутності проблеми, розуміння інтересів людей, причетних до неї, можливих варіантів політики, наслідків реалізації або нереалізації кожного з них, організацій і каналів комунікації із впливовими людьми та урядовцями, відповідальними за вироблення політики. Чим міцніші підвалини будуть закладені на основі таких знань, тим кращі результати будуть досягнуті в процесі впливу на державну політику.

Опрацювання проблематики причин зниження продуктивності в низці галузей економічної системи України, можливі наслідки таких процесів і напрями вдосконалення державної економічної політики здійснюється вченими: В. Беседіним, В. Вітвицьким, І. Гнибіденко, С. Гудзінським, В. Гаркавим, В. Дієсперовим, Т. Осташко, І. Прокопенко, А. Ревенко, В. Єременко та ін. [2–5; 8–10]. Переважає думка, що в останні роки спостерігається зниження продуктивності

в результаті дії сукупності чинників, зокрема функціональних розладів економічних механізмів, які чинять негативний вплив на національну економіку.

Незважаючи на значення продуктивності як провідного критерію соціально-економічного прогресу людства, вітчизняна економічна наука і практика не приділяє достатньої уваги цій економічній категорії. Сучасні підходи, як зазначає В. Бесєдін, що використовуються для оцінки продуктивності галузі, визначають ефективність лише з точки зору одного аспекту аналізованої проблеми – або прибутку, або матеріальних витрат [2]. Як справедливо зауважує В. Дієсперов, продуктивність праці в українській економіці залишається поза увагою господарських органів, управлінських структур і, значною мірою, науки [5]. Б. Данилишин неодноразово наголошував на критичному відставанні України за продуктивністю праці від інших країн світу (у 2005 р. душевий ВВП за паритетом становив в Україні лише 25 % від 25 країн Євросоюзу) [10]. Порівнювати рівень і динаміку продуктивності праці між країнами важко, і як зауважує А. Ревенко, авторитетних співставлень, проведених міжнародними організаціями, немає [Там же].

Щоб аналіз продуктивності галузей став більш системним і державне регулювання розвитком аграрного сектора більш ефективним, доцільно опрацювати критеріальну складову такого регулювання через удосконалення системи показників продуктивності галузі сільського господарства.

Мета даної статті – висвітлення методичних підходів до оцінки продуктивності сільського господарства, зокрема на основі показника мультифакторної продуктивності, що застосовується в державах – членах ЄС.

Сучасна економічна теорія більше уваги приділяє сукупній продуктивності, розглядаючи продуктивність праці як один із її компонентів. Так, статистика США визначає сукупну двофакторну продуктивність – праці та капіталу. Для її визначення ці фактори зважуються за їх часткою (витрати на оплату праці і амортизація) у структурі ВВП. Разом з тим, американська статистика не забуває і про продуктивність праці, наводячи розрахунки випуску продукції на відпрацьовану людино-годину. Ці дані визначаються щорічно по 190 (!) галузях і підгалузях економіки [10].

Західні економісти трактують категорію продуктивності як відношення результатів виробництва до витрат усіх виробничих факторів [12]. Продуктивність праці розглядається ними як частковий (парціальний) показник сукупної продуктивності факторів разом з продуктивністю основного капіталу, продуктивністю проміжного споживання й іншими чинниками виробництва. Таким чином, західна економічна наука розуміє під продуктивністю показник, близький за своїм змістом до показника економічної ефективності суспільного виробництва. Поширене вживання в розрахунках показників продуктивності праці західні економісти пояснюють простотою вимірювання затрат живої праці. Вони визнають, що жива праця дотепер є в багатьох галузях економіки домінуючим чинником створення вартості. Розподіл між живою і уречевленою працею досить умовний і залежить від часу і простору. Продукт попереднього самостійного виробництва виступає у формі витрат уречевленої праці в подальшому виробництві. Доцільність розрахунку продуктивності праці з урахуванням повних витрат була викликана тим, що збільшення виробництва продукту на одного

працівника може бути досягнуто не тільки шляхом інтенсифікації та кращої організації праці, але і шляхом нарощування технічної оснащеності живої праці.

Оскільки продуктивність праці розглядається як частковий показник продуктивності, і витрати живої праці трактуються лише як один з чинників виробництва, значення якого пропорційно дещо знижується з розвитком технічного прогресу, для визначення рівня продуктивності необхідно статистично вимірювати продукцію і фактори виробництва, які беруть участь в її створенні. Продукція, що випускається, може бути оцінена в натуральних, умовно-натуральних і вартісних показниках. Якщо для визначення рівня і динаміки продуктивності використовуються натуральні або умовно-натуральні показники продукції, то їх зіставляють тільки з затратами живої праці.

У результаті одержують показники виробництва продукції в натуральному або умовно-натуральному виразі на одиницю затрат живої праці, аналогічні відповідним показникам, що широко використовуються у вітчизняній статистиці. Показники продуктивності праці, розраховані за цим методом, мають важливе значення для характеристики рівня продуктивності праці в галузях економіки, що випускають однорідну продукцію, а також для міжнародних зіставлень цих рівнів.

Питання про вибір факторів для визначення продуктивності є складним і неоднозначним. Найбільш часто в західній статистиці як фактор виробництва використовують працю, постійний капітал і поточне виробниче споживання. У багатьох випадках до цих факторів додають підприємницьку діяльність.

Визначення зв'язку між продуктивністю і доходами постійно було в полі зору науковців [7], а особливої уваги набуло з моменту окреслення Єдиної сільськогосподарської політики (ЕСП) в Римському договорі. Стаття 39 Договору, що стосується ЕСП, свідчить, що її двома головними цілями є:

- а) підвищення продуктивності сільського господарства шляхом заохочення технічного прогресу і забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимального використання факторів виробництва, зокрема праці;
- б) забезпечення гідного рівня життя для сільського населення, особливо завдяки підвищенню індивідуальних доходів осіб, зайнятих у сільському господарстві.

З перебігом часу ЕСП зазнавала істотних змін. Ухвалення “Порядку на 2000 рік” мало за мету розширення і поглиблення реформ, розпочатих у 1992 р., та підвищення уваги до забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі. Керуючись новим завданням, Євростат у березні 2000 р. розпочав обговорення з державами-членами про те, які показники продуктивності сільського господарства (що оцінюються на основі існуючих даних) можуть бути представлені для аналітичних цілей усім категоріям користувачів. Ці дискусії велися в рамках проекту “Керівництво по вимірюванню продуктивності: довідник по вимірюванню зростання продуктивності на рівні галузей і загальної продуктивності” (2000 р.) ОЕСР [Там же].

Сутність показників продуктивності сільського господарства визначаються контекстом ЕСП (описаним вище) і наявністю детальних співставних даних по державах – членах ЄС. Початковими загальними цілями Евростату в галузі показників продуктивності сільського господарства є вимірювання і зіставлення темпів зростання продуктивності сільського господарства у державах – членах, а

не вимірювання рівнів продуктивності сільського господарства в державах-членах ЄС. Незважаючи на те, що показники доходу можуть розглядатися як один з видів показників продуктивності, що забезпечує моніторинг стану сільськогосподарської галузі в Європейському Союзі, добробут галузі не слід ототожнювати з рівнем життя фермерів. Використовування концепції зростання дозволить проводити зіставлення результатів діяльності сільськогосподарських галузей усіх держав – членів ЄС, а також зіставлення між різними галузями економіки кожної держави-члена. Ці цілі є вибраними орієнтирами розробок Евростату у сфері показників продуктивності сільського господарства, хоча це не виключає їх використання і в інших цілях. Зокрема, в методичних настановах ОЕСР цілі побудови рядів динаміки продуктивності стисло описуються таким чином:

- технологія – відстеження технічних змін або зсувів у межах сфери виробництва;
- ефективність – відстеження того, чи досягається фізично максимальний об'єм випуску за допомогою поточної технології;
- реальна економія засобів – відстеження реальної економії у виробництві;
- порівняльний аналіз виробничих процесів – виявлення неефективних складових виробничих процесів;
- рівень життя – оцінка рівня життя, простим прикладом якої може слугувати оцінка доходу на душу населення.

Види показників продуктивності класифіковано за двома основними категоріями:

- 1) часткова продуктивність, яка співвідносить сукупний показник випуску з одним видом ресурсів, що вводиться;
- 2) сукупна продуктивність факторів виробництва, яка співвідносить сукупний показник випуску з набором ресурсів, що вводяться.

Відповідно до методичних настанов ОЕСР, термін “мультифакторна продуктивність” використовується як синонім “сукупної продуктивності всіх факторів виробництва” для того, щоб підкреслити відсутність претензій відносно здатності реєструвати внесок кожного з чинників у зростання випуску. Синонімом терміну “часткова продуктивність” є “продуктивність окремого фактора”.

Ці широкі категорії показників продуктивності мають свої переваги і недоліки. Переваги методу часткової продуктивності полягають у легкості її вимірювання і трактування (визначення сільськогосподарської галузі застосовується до обох наборів даних). Його недолік полягає в тому, що на практиці випуск залежить від змін у витратах факторів виробництва, які є взаємопов'язаними і взаємодоповнюваними. З іншого боку, показник “мультифакторна продуктивність” забезпечує об'єднання різних необхідних факторів і співвідносить їх з динамікою випуску, проте його недолік полягає у високих вимогах до наявності даних. Євростатом було ухвалено рішення про те, що перевага і головна увага будуть віддані вимірюванню мультифакторної продуктивності сільського господарства, яке дозволяє співставляти результати діяльності сільськогосподарських галузей усіх держав – членів ЄС. Не відхиляється також можливість вживання показника часткової продуктивності праці для галузевих зіставлень у рамках окремих держав-членів, проте він не буде основним показником. Було визнано, що надмірна увага до часткового показника продуктивності праці (для галузі, яка є вельми трудомісткою) може призвести до плутанини, оскільки динаміка

інших ресурсів є різною в часі, і деякі види діяльності, що здійснюються в межах галузі, досить істотно схильні до таких змін з перебігом часу.

Нижче наведемо два показники продуктивності сільського господарства, що розробляються Евростатом.

1. Сукупний показник продуктивності факторів виробництва (мультифакторна продуктивність). Показники продуктивності, що розробляються, мають бути зосереджені на показниках об'єму (в постійних цінах) випуску і витрат. Вони повинні спиратися на переглянуті економічні рахунки сільського господарства (ЕРСГ) і переглянуту структуру статистики витрат праці в сільському господарстві.

“Випуск” відповідає об'єму (в постійних цінах, 1995 = 100) випуску продукції сільськогосподарської галузі (метод загального випуску) в базисних цінах. Розрахунки проводяться в євро. Необхідно зауважити, що, хоча вибір зроблено на користь показників продуктивності, які спираються на фізичні об'єми, ціни відіграють непряму роль у способі сумісного зважування об'ємів різних товарів. Якщо в розрахунках використовуються ціни виробників, то продукт, що субсидується, одержує більш низьку вагу порівняно з використанням базисних цін. Виконана Евростатом емпірична робота показала, що в проведеному в одній з держав – членів ЄС дослідженні було виявлено лише вельми незначні відмінності в показниках зростання продуктивності, розрахованих відповідно до двох концепцій цін. Оскільки базисні ціни є головним показником цін ЕРСГ, було ухвалено рішення про те, що на першому етапі вони також будуть головним показником для розрахунку продуктивності. Разом з тим продовжено емпіричні дослідження відносно інших держав-членів, а також обговорення з користувачами.

“Витрати” відповідають сукупності об'ємів (у постійних цінах, 1995 = 100) питомих витрат капіталу (у зважених поточних цінах споживання основного капіталу в євро), сировини (у зважених поточних цінах проміжного споживання в євро) і праці (витрат оплачуваної праці, зважених по заробітній платні найманих працівників у поточних цінах, і витрат неоплачуваної праці, зважених по середній заробітній платні працівника найманої праці). Проведена Евростатом емпірична робота дозволила виявити незначну відмінність між зважуванням витрат неоплачуваної праці за допомогою середньої заробітної платні і за допомогою трирічної ковзної середньої підприємницького доходу.

Існує декілька проблем, які необхідно вирішити. Так, треба враховувати, що “випуск” стосується тільки фізичного випуску, проте існують соціальні (особливо пов'язані з депопуляцією) й екологічні питання та інші політичні цілі, які не вимірюються. “Споживання основного капіталу” використовується як питома вага для капіталу, проте це положення може бути скориговане внаслідок емпіричного перегляду. Показники “витрат праці”, що використовуються, не піддаються демографічній диференціації, зокрема, за віком, статтю і рівнем освіти. Поточні обстеження структури господарств і робочої сили Евростатом дозволяють отримувати певну демографічну диференціацію витрат праці. У той же час існують проблеми з відповідним розбиттям оплати праці. Одиниці витрат праці, що використовуються в даний час для вимірювання, характеризуються значними відмінностями залежно від держави – члена ЄС (кількість годин, що визначає повну зайнятість, складає від 1739 год. на людину в рік в Данії до

2218 год. на члена сім'ї в рік у Німеччині) і передбачають обмеження, відповідно до якого жодна особа, що працює більше передбаченої визначенням повної зайнятості кількості годин, не може бути зареєстрована у вигляді більше одного працівника за еквівалентом повної зайнятості [11].

Можливості вирішення згаданих вище проблем і результуюча модифікація показника сукупної продуктивності факторів виробництва залежатиме від наявності даних емпіричних досліджень і відповідних висновків.

2. Частковий показник продуктивності праці. Частковий показник продуктивності для галузевих зіставлень у межах держав – членів ЕС, що спирається на показники “об’єму”, що переглянуті ЕРСГ, і основи статистики витрат праці в сільському господарстві, також розглядається європейськими економістами як допоміжний показник.

“Випуск” відповідає об’єму річної доданої вартості в базисних цінах. “Витрати” відповідають об’єму витрат праці в сільському господарстві, що вимірюється у вигляді річних одиниць витрат праці. Як і у випадку показника “мультифакторної продуктивності”, існують деякі елементи, що вимагають додаткового вивчення.

Особливістю сільського господарства порівняно з іншими галузями економіки є те, що продуктивність праці може розраховуватися не тільки за показниками продукції, але і на окремих етапах сільськогосподарського виробництва (наприклад, кількість прибраних гектарів, на яких зібрано урожай, засіяно). Тому у статистиці сільського господарства розрізняють часткові показники продуктивності праці і узагальнюючі показники продуктивності праці. Часткові показники характеризують продуктивність праці відносно окремих видів сільськогосподарських робіт або конкретних видів сільськогосподарської продукції (наприклад, кількість прибраних гектарів з розрахунку на один людино-день, або кількість надосного молока з розрахунку на один людино-день). Зворотні їм показники відображають рівень і динаміку: трудомісткості окремих видів сільськогосподарських робіт або сільськогосподарської продукції (витрати праці на оранку одного гектара землі, на виробництво одного центнера молока, на утримання однієї голови худоби тощо). У статистиці праці в сільському господарстві також широко використовуються показники, що відображають кількісний результат співвідношення між об’ємом робіт, площею сільгоспугідь (ріллі, посіву), чисельністю худоби, з одного боку, і витратами робочого часу – з іншого. Система показників продуктивності праці в сільському господарстві включає такі складові:

а) узагальнюючі показники, що розраховуються на основі вартісних показників, для різних рівнів сільгоспвиробників (для окремих господарств, для сільгосппідприємств, для галузей сільського господарства, для сільського господарства в цілому). Ці показники визначаються як відношення вартості продукції до відповідних витрат праці. Як результат виробництва виступають показники валового випуску, валової доданої вартості, чистої доданої вартості, створюваної сільгоспвиробниками; витрати праці виражаються в середній чисельності зайнятих у відповідних сільгосппідприємствах, у витратах робочого часу (крім того, є пропозиції використовувати також показник оплати праці найманих працівників у господарствах, що використовують найману робочу силу);

б) часткові показники продуктивності праці за конкретними видами готової сільськогосподарської продукції. Вони розраховуються як відношення випуску конкретних видів сільгосппродукції в натуральному виразі до витрат праці на виробництво цих продуктів;

в) часткові показники продуктивності праці за окремими видами сільськогосподарських робіт. Ці показники відображають рівень і динаміку об'єму сільськогосподарських робіт на одиницю витрат праці (на одного працівника). Вони визначаються шляхом розподілу загального об'єму кожного однорідного виду сільськогосподарських робіт на відповідні витрати праці.

Часткові показники продуктивності сільського господарства країн – членів ЄС свідчать про її масштабне і відчутне зростання останніми роками. У більшості держав-членів було відзначено збільшення випуску сільськогосподарської галузі (виключенням є Фінляндія і деякою мірою Швеція) при одночасному істотному та безперервному скороченні об'єму витрат праці в сільському господарстві. Хоча прямі зіставлення між державами-членами вимагають до себе з вищезазначених причин обережного відношення, можна зробити висновок про те, що відмінності в темпах зростання продуктивності можуть бути вельми істотними.

У деяких державах – членах ЄС спостерігаються виражені коливання в показниках продуктивності по окремих роках. У цілому такі зміни слугують віддзеркаленням або несприятливого впливу погодних умов на об'єми витрат і випуску, або спалахів захворювань тварин. Так, наприклад, істотне зниження показників продуктивності в Іспанії в 1995 р. значною мірою було наслідком страшної засухи. Скорочення виробництва власних зернових призвело до того, що багато фермерів не змогли самостійно продукувати достатню кількість кормів для свого поголів'я великої рогатої худоби і свиней, внаслідок чого їм довелося купувати корми в набагато більших об'ємах. У випадку Нідерландів зниження показників продуктивності в 1997 р. є віддзеркаленням епідемії чуми свиней; об'єм випуску скоротився приблизно на 35 % порівняно з рівнем 1996 р., оскільки мільйони свиней були виключені з продовольчого ланцюга [11].

Стійке і значне скорочення кількості сільськогосподарських працівників, яке спостерігається в державах – членах ЄС, може бути пояснено як зовнішніми чинниками тяжіння, так і внутрішніми чинниками економії праці. З одного боку, протягом багатьох років багато господарств постійно скорочувалося, що вело до втрат сільськогосподарської робочої сили, а технологічні зміни вели до заміни ручної праці машинами. З іншого боку, відносно більш сприятливі економічні перспективи відкривалися для сільськогосподарських працівників в інших секторах економіки в міру зміни особистих переваг, середовища і потреб.

Склад робочої сили, що залишився в сільському господарстві держав – членів ЄС, також зазнав зміни, про що свідчить зростання питомої ваги найманих працівників. Попри значні коливання в чисельності сезонної найманої робочої сили, що використовується для збору швидкосувних культур, спостерігаються деякі очевидні ознаки збільшення питомої ваги найманої робочої сили. Багато господарств, особливо малих, все більш широко використовують найману робочу силу на контрактній основі для виконання завдань, що вимагають особливих знань.

Вони інвестують в нові технології або машини, що заміщають робочу силу. Існує також низка господарств, створених у формі юридичних осіб. Такі господарства, очолювані часто менеджерами, не відповідають традиційному визначенню сімейних господарств, і працівники, що використовуються ними, розглядаються як наймана робоча сила.

Вихід фермерів на пенсію (у багатьох випадках до досягнення пенсійного віку під впливом конкретних заходів, спрямованих у ЄС на заохочення передачі господарств більш молодому поколінню) або перехід фермерів в інші галузі ведуть до формування нової структури сільського господарства, в якій переважає невелика кількість крупних, як правило, спеціалізованих господарств, що характеризуються меншими питомими витратами праці.

Аналіз вищенаведених тенденцій зміни структури сільськогосподарського виробництва в ЄС дозволяє дійти висновку, що і в Україні доцільно перейти до вимірювання мультифакторної продуктивності сільськогосподарського виробництва. Теоретичні засади побудови багатфакторних моделей зростання продуктивності праці розглядаються, наприклад, у роботі В. Калюжного [6].

На перших етапах слід було б істотно вдосконалити визначення динаміки основного капіталу у співставних цінах. Сумнівно, що при середньорічних валових капіталовкладеннях в основні фонди за 16 років (1991 – 2006 рр.) на рівні лише 29,5 % від обсягу річних капіталовкладень докризового 1990 р. у 2006 р. в Україні основні фонди могли бути в 1,33 рази більшими, ніж у 1990 р.

Це дозволило б, по-перше, гармонізувати українські статистичні показники, що характеризують розвиток і продуктивність сільського господарства, з європейськими, по-друге, надало б можливість визначати силу впливу різних факторів виробництва на темпи приросту продукції сільського господарства, у тому числі за рахунок зростання загальної продуктивності.

Література:

1. *Вайс К. Г.* Оцінювання: методи дослідження програм та політики / К. Г. Вайс ; [пер. з англ. Р. Ткачука та М. Корчинської; наук. ред. пер. О. Кілієвич]. – К. : Основи, 2000. – 671 с.

2. *Беседін В.* Валовий галузевий продукт як показник обсягу внутрішнього продукту галузі та її продуктивності / В. Беседін // Економіка України. – 2009. – № 1. – С. 31–42.

3. *Гнибіденко І. Ф.* Трудовий потенціал села / І. Ф. Гнибіденко, С. О. Гудзінський, В. В. Вітвіцький [та ін.]. – К., 2003.

4. *Горкавий В. К.* Аналіз тенденцій і факторів продуктивності аграрної праці у Харківській області / В. К. Горкавий, С. І. Панченко // Регіональна статистика. – 2007. – № 2. – С. 44–49.

5. *Дієсперов В.* Продуктивність праці в сільському господарстві / В. Дієсперов // Економіка України. – 2003. – № 11. – С. 61–68.

6. *Калюжный В. В.* Теория и методы факторного анализа экономического роста / В. В. Калюжный // Экономическая кибернетика, 2003. – № 3–4 (21–22). – С. 26–35.

7. *Кук Э.* Производительность сельского хозяйства в ЕС / Э. Кук. – Женева :

Евростат. – 2001. – С. 22.

8. *Осташко Т. О.* Моніторинг та оцінка впливу Закону України “Про особисте селянське господарство” на економічну і соціальну сферу села / Т. О. Осташко // АСР. Вісник Ін-ту сільського розвитку. – 2006. – № 4–5. – С. 71–74.

9. *Еременко В. А.* Управление производительностью в условиях экономики переходного периода : [монография] / В. А. Еременко, А. Л. Еськов. – Донецк, 2003. – 292 с.

10. *Ревенко А.* Забытая производительность труда / А. Ревенко // Зеркало недели. – 2008. – № 10 (689). – С. 7.

11. Россия и страны мира. 2008 : стат. сб. – М. : Росстат. – 2008. – 361 с.

12. Сельское хозяйство на службе развития (Обзор) Международный банк реконструкции и развития // Всемирный банк, 2007. – 40 с.

13. Управление эффективностью и качеством : модульная программа : в 2 ч. / [пер. с англ.] ; под ред. И. Прокопенко, К. Норга. – М. : Дело, 2001. – Ч. I. – 800 с.

Надійшла до редколегії 19.03.2009 р.